

HAL
open science

**Θεοί και Επικλήσεις στην Αποικιακή Διαδικασία×
θρησκευτικές μεταφορές μεταξύ Πάρου και Θάσου**

Natacha Trippé

► **To cite this version:**

Natacha Trippé. Θεοί και Επικλήσεις στην Αποικιακή Διαδικασία× θρησκευτικές μεταφορές μεταξύ Πάρου και Θάσου. Paros IV, Paros and its colonies. Proceedings of the 4th International Conference on the archaeology of Paros and the Cyclades, Jun 2015, Paros, Greece. ⟨hal-01743601⟩

HAL Id: hal-01743601

<https://hal.science/hal-01743601>

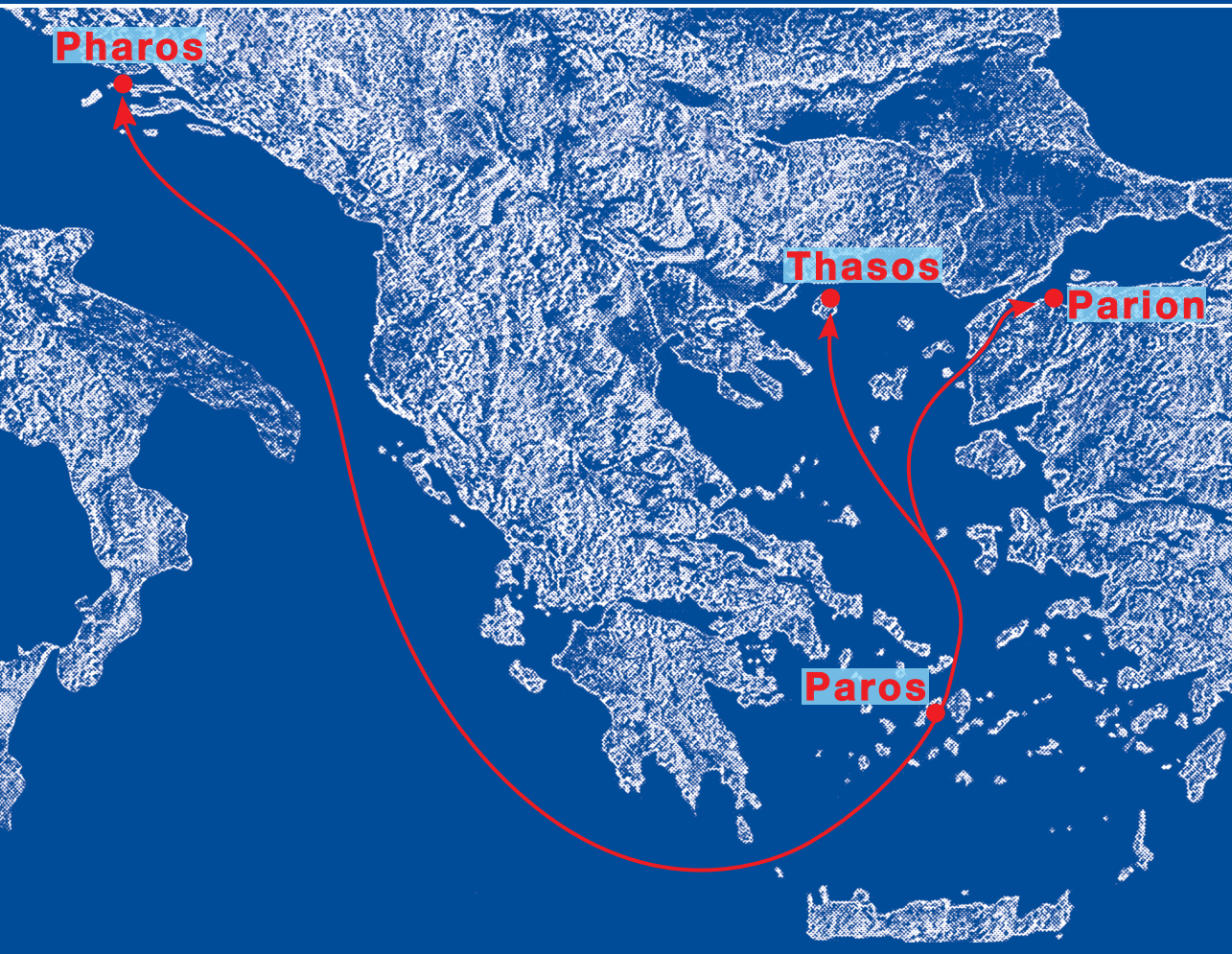
Submitted on 5 Feb 2019

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

PAROS IV

Η ΠΑΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΤΗΣ PAROS AND ITS COLONIES

Edited by

Dora Katsonopoulou

ΑΘΗΝΑ/ATHENS 2018

Cover illustrations

On the front: Map of the Mediterranean showing the locations of Paros and its colonies.

On the back: Marble statue of Gorgo, detail, 2nd quarter of 6th century BC.

© Archaeological Museum of Paros, inv. no. A 1285.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΡΟΥ ΚΑΙ ΚΥΚΛΑΔΩΝ
THE INSTITUTE FOR ARCHAEOLOGY OF PAROS AND THE CYCLADES

PAROS IV

Η ΠΑΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΤΗΣ
PAROS AND ITS COLONIES

ΣΟΛΩΜΟΥ 58, 106 82 ΑΘΗΝΑ
58 SOLOMOS STREET, 106 82 ATHENS

ISBN: 978-960-89045-3-8

© DORA KATSONOPOULOU
58 Solomou Street
106 82 Athens
email: paros.iapk@gmail.com

PAROS IV

Η ΠΑΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΤΗΣ

**ΠΡΑΚΤΙΚΑ Δ' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΡΟΥ ΚΑΙ ΚΥΚΛΑΔΩΝ
ΠΑΡΟΙΚΙΑ ΠΑΡΟΥ, 11-14 ΙΟΥΝΙΟΥ 2015**

Εκδοτική επιμέλεια:
Ντόρα Κατσωνοπούλου

ΑΘΗΝΑ 2018

PAROS IV

PAROS AND ITS COLONIES

PROCEEDINGS OF THE FOURTH INTERNATIONAL CONFERENCE
ON THE ARCHAEOLOGY OF PAROS AND THE CYCLADES
PAROIKIA, PAROS, 11-14 JUNE 2015

Edited by
Dora Katsonopoulou

ATHENS 2018

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ
TABLE OF CONTENTS

Πρόλογος από την Ντόρα Κατσωνοπούλου..... 11
Preface by Dora Katsonopoulou 14

ΜΕΡΟΣ Ι - PART I

Η μητρόπολις Πάρος
Paros, the metropolis

1. τίνες Παρίων; Were Archaic Parian Ventures Abroad Corporate or Private?..... 19
David Tandy

2. Archilochos did not Sail Alone to the Bountiful Shores of Siris:
Parian and Naxian Potters in Southern Italy in the 7th Century BC..... 39
Mario Denti

3. Πάρος: Πόλη Πολιτειακά Αναπτυγμένη από τον 8ο Αιώνα π. Χ.
έως την Ύστερη Αρχαιότητα 65
Φωτεινή Ζαφειροπούλου

4. Αρχαία Πάρος: Στοιχεία για την Εξέλιξη της Τοπογραφίας από Παλαιές
και Πρόσφατες Ανασκαφές..... 77
Γιάννος Κουράγιος

5. Recent Evidence of Sculptures in Parian Marble..... 101
Dora Katsonopoulou

6. «Θησαυρός» και Νομίσματα από τον Χώρο του Αρχαίου Εργαστηρίου
Γλυπτικής της Παροικίας..... 115
Σοφία Γ. Δετοράτου

7. Εργαστήρια στην Αρχαία Πάρο 143
Απόστολος Παπαδημητρίου

8. Η Λατρεία του Απόλλωνος και του Ηρακλέους στην Πάρο
και οι Δεσμοί με την Θάσο..... 161
Ζώζη Παπαδοπούλου

ΜΕΡΟΣ II - PART II

Οι Αποικίες της Πάρου: Πάριον – Θάσος – Φάρος Paros' Colonies: Parion – Thasos – Pharos

9. Some Observations on the Altar of Hermokreon in Parion 179
Vedat Keleş
10. Roman Pottery of Parion Necropolis 189
H. Ertuğ Ergüner
11. Parion's Water Supply: Preliminary Works, 2014-2015 199
Michael D. Yilmaz
12. The Roman Bath of Parion 209
Alper Yilmaz
13. Mining, Metallurgical Activities and Artifact Production in Parion.....221
Ersin Çelikbas
14. Thracians of Odonis, the First Parians on Thasos and the North Aegean
Neighbours: The Case-study of a Group of Pre/para-colonial Ceramics 231
Petya Ilieva
15. Paros, Thasos and the Question of Mining and Metal Production before and
after Colonisation: Review and Perspectives 251
Giorgos M. Sanidas, Dimitra Malamidou, Nerantzis Nerantzis
16. Archaic One-handed Mugs from Thasos: A Parian Origin? 267
Martin Perron
17. Διακίνηση και Χρήσεις Εισηγμένης Κεραμικής με Γραπτή Διακόσμηση
στις Θασιακές Αποικίες κατά την Αρχαϊκή Περίοδο 299
Ελένη Μανακίδου
18. Θεοί και Επικλήσεις στην Αποικιακή Διαδικασία:
Θρησκευτικές Μεταφορές μεταξύ Πάρου και Θάσου 321
Natacha Trippé
19. Άρτεμις στα Όρια της Πόλης της Θάσου 333
Arthur Muller

20. Από την Πόρπη στο Φυλακτό: Η Αμφιθυμία της Αρτέμιδος της Θάσου μέσα από τα Αναθήματά της	345
<i>Clarisse Prêtre</i>	
21. Η Πάρος και οι Απαρχές της Γλυπτικής στη Θάσο	353
<i>Bernard Holtzmann</i>	
22. From Paros to Pharos.....	369
<i>Alessandra Coppola</i>	
23. New Answers to Old Problems: Revitalizing Questions about the Location of Pharos and its City Walls.....	377
<i>Sara Popović and Andrea Devlahović</i>	
24. Pharos, Greek Amphorae and Wine Production	397
<i>Branko Kirigin</i>	
25. Greek Onomastic Evidence from Pharos (4th-1st c. BC)	421
<i>Jelena Marohnić</i>	
26. The Perception of Paros in Croatian Written Sources	429
<i>Aldo Čavić</i>	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι - APPENDIX I: Πάρος - Φάρος.....	437
<i>Ντόρα Κατσωνοπούλου</i>	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο παρών τόμος (Paros IV) αποτελεί τον τέταρτο στη σειρά τόμο Πρακτικών Διεθνών Συνεδρίων αφιερωμένων στην αρχαιολογία και τον πολιτισμό της Πάρου και των Κυκλάδων, που οργανώνονται από το Ινστιτούτο Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων (ΙΑΠΚ) και πραγματοποιούνται στην Παροικία της Πάρου σε τακτά χρονικά διαστήματα. Ο τόμος με τον ειδικότερο τίτλο *Η Πάρος και οι Αποικίες της*, περιλαμβάνει τις επιστημονικές ανακοινώσεις που παρουσιάστηκαν στη διάρκεια του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, το οποίο έλαβε χώρα στην Παροικία της Πάρου από 11-14 Ιουνίου 2015, σε συνεργασία με το Δήμο Πάρου και τον Πολιτιστικό Σύλλογο «Αρχίλοχος Πάρου». Το Συνέδριο είναι το πρώτο που αφιερώθηκε ποτέ στο εγχείρημα της ίδρυσης αποικιών από τους αρχαίους Παρίους και συγκέντρωσε το ενδιαφέρον πολλών αρχαιολόγων και άλλων ειδικών που παρουσίασαν κατά τη διάρκειά του επιστημονικές εργασίες αναφορικά τόσο με την μητρόπολη Πάρο όσο και με τις τρεις κύριες αποικίες της, το Πάριον στην περιοχή της Προποντίδας, τη Θάσο στο Β. Αιγαίο, και την Φάρο στην Αδριατική (νησί Χβαρ στην Κροατία).

Το Δ' Συνέδριο ακολούθησε τα τρία προηγούμενα Συνέδρια Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων που πραγματοποιήθηκαν στην Παροικία της Πάρου και ήταν αφιερωμένα, το 1ο στη διάσημη Παρία Λίθο (1997), το 2ο στον μεγάλο ποιητή της Πάρου Αρχίλοχο (2005), και το 3ο στον διάσημο γλύπτη και αρχιτέκτονα της αρχαίας Πάρου Σκόπα (2010). Τα Πρακτικά και των τριών Συνεδρίων εκδόθηκαν από το ΙΑΠΚ. Ο 1ος τόμος με τον τίτλο *Παρία Λίθος. Παριανά Λατομεία, Μάρμαρο και Εργαστήρια Γλυπτικής της Πάρου*, με την επιμέλεια των Δημήτρη Σκιλάρντι και Ντόρας Κατσωνοπούλου, κυκλοφόρησε το έτος 2000 και επανεκδόθηκε το 2010, ο 2ος με τον τίτλο *Ο Αρχίλοχος και η Εποχή του* (Paros II), με την επιμέλεια των Ντόρας Κατσωνοπούλου, Ιωάννη Πετρόπουλου και Στέλλας Κατσαρού εκδόθηκε το 2008, και ο 3ος με τον τίτλο *Ο Σκόπας και ο Κόσμος του* (Paros III), με την επιμέλεια των Ντόρας Κατσωνοπούλου και Andrew Stewart εκδόθηκε το έτος 2013.

Ο τόμος του Δ' Συνεδρίου (Paros IV), έκδοση του ΙΑΠΚ με την επιμέλεια της Ντόρας Κατσωνοπούλου, περιλαμβάνει συνολικά 26 επιστημονικά άρθρα σε δύο μέρη. Το Μέρος I με τον τίτλο *Πάρος, η μητρόπολις*, περιλαμβάνει 8 εργασίες αναφορικά με την επιχειρησιακή δραστηριότητα των Παρίων εκτός του νησιού αλλά και με τα αρχαιολογικά ευρήματα της τελευταίας 30ετίας στην Πάρο που αναδεικνύουν τον πλούτο και την ισχυρή οργάνωση της πόλης της Πάρου ήδη από τον 8ο αιώνα π.Χ. Το Μέρος II με τον τίτλο *Οι Αποικίες της Πάρου: Πάριον – Θάσος - Φάρος*, περιέχει 18 συνολικά άρθρα για την ιστορία και αρχαιολογία των αποικιών ξεκινώντας με την αρχαιότερη αποικία, το Πάριον, που ιδρύθηκε στα τέλη του 8ου αιώνα, ακολούθως τη Θάσο τον 7ο αιώνα και τέλος την Φάρο στο α' μισό του 4ου αιώνα π.Χ.

Το Μέρος I, αρχίζει με την διερεύνηση του συλλογικού ή ιδιωτικού χαρακτήρα των αποικιστικών επιχειρήσεων των Παρίων στο εξωτερικό κατά την αρχαϊκή περίοδο, μέσα από την επανεξέταση της αρχαιολογικής, της επιγραφικής και της φιλολογικής μαρτυρίας (Tandy) και την παρουσίαση νέας μαρτυρίας από πρόσφατες μελέτες κεραμικής και ανασκαφές στην Ν. Ιταλία (Σίρις και, κυρίως, Incongnata) σχετικά με την παρουσία εκεί μεγάλης ελληνικής κοινότητας αγγειοπλαστών από το Αιγαίο Πέλαγος και ειδικότερα από τις Κυκλάδες (Denti). Ακολούθως, τα ανασκαφικά ευρήματα της τελευταίας 30ετίας στην Πάρο και ιδιαιτέρως εκείνα του

κύριου νεκροταφείου της αρχαίας πόλης συζητούνται για να καταδειχθεί ότι η Πάρος ήταν ένα οργανωμένο κράτος με σημαντική οικονομική και πολιτική ισχύ ήδη από το β' μισό του 8ου αι. π.Χ. (Ζαφειροπούλου) και επιχειρείται η ανασύμβαση της τοπογραφίας της αρχαίας πόλης της Πάρου ως μίας από τις πλουσιότερες και πιο καλά οργανωμένες πόλεις των Κυκλάδων, με βάση παλαιές και πρόσφατες ανασκαφές (Κουράγιος). Στη συνέχεια, παρουσιάζεται και συζητείται ομάδα επιλεγμένων γλυπτών σε παριανό μάρμαρο που έγιναν γνωστά πρόσφατα: ρωμαϊκό άγαλμα Μούσας στην Πάντοβα της Ιταλίας, ακέφαλο γυναικείο άγαλμα στη Συλλογή Sorgente στη Ρώμη, και αρχιτεκτονικά γλυπτά από την αρχαία Κερύνεια στη βορειοδυτική Πελοπόννησο (Katsonorouli). 'Θησαυρός' νομισμάτων που καταχώθηκε στα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ. και άλλα νομίσματα από τον χώρο του αρχαίου εργαστηρίου γλυπτικής στην Παροικιά παρουσιάζονται στο επόμενο άρθρο (Δετοράτου) και τα γειτονικά εργαστήρια καθώς και αποθέτες κεραμικής συζητούνται σε σχέση με την λειτουργία, την παραγωγή αλλά και τη θέση τους αναφορικά με τον πολεοδομικό ιστό της αρχαίας πόλης (Παπαδημητρίου). Τέλος, εξετάζονται ζητήματα σχετικά με την λατρεία του Απόλλωνος και του Ηρακλέους στην Πάρο, σε συνάρτηση με τις αντίστοιχες λατρείες στην αποικία της Θάσου (Παπαδοπούλου).

Το Μέρος II, αφιερωμένο στις αποικίες της Πάρου, ξεκινά με την παρουσίαση των ευρημάτων των ανασκαφών στο Πάριον την τελευταία δεκαετία. Στο πρώτο άρθρο παρουσιάζεται ένα από τα διασημότερα έργα στην πόλη του Παρίου, ο κολοσσιαίος βωμός του 4ου αιώνα π.Χ. για τον Απόλλωνα και την Άρτεμη, ενώ συζητούνται η ταυτότητα του αρχιτέκτονα Ερμοκρέοντος και η σχετική νομισματική μαρτυρία (Keleş). Ακολούθως, παρουσιάζεται η μελέτη της ρωμαϊκής κεραμικής που ανακαλύφθηκε στους τάφους της αρχαίας νεκρόπολης του Παρίου με συνεχή χρήση από τον 7ο αιώνα π.Χ. έως την ύστερη αρχαιότητα (Ergüner) και περιγράφονται τα ρωμαϊκά λουτρά και η ιστορία τους από τον 2ο αιώνα μ.Χ., οπότε κατασκευάστηκαν, μέχρι την εγκατάλειψή τους τον 7ο αιώνα (Alper Yilmaz). Το υδραγωγείο και το σύστημα ύδρευσης της ρωμαϊκής πόλης του Παρίου που αποτελεί και θέμα διδακτορικής διατριβής του συγγραφέα, συζητούνται στην επόμενη ανακοίνωση (Michael Deniz Yilmaz) ενώ περιγράφονται μέσα από την ανάλυση και μελέτη μεταλλικών ευρημάτων από το Πάριον, η μεταλλουργική δραστηριότητα και παραγωγή στην πόλη (Çelikbas).

Στη Θάσο αναφέρονται τα άρθρα που ακολουθούν, αρχικά με την παρουσίαση μελέτης της επιτραπέζιας κεραμικής G 2-3 που ανακαλύφθηκε στον οικισμό που προϋπήρχε στην περιοχή πριν από τον αποικισμό των Παρίων στη Θάσο (Ilieva) και με την συνολική επισκόπηση του ζητήματος της εκμετάλλευσης των μεταλλείων πριν και μετά τον αποικισμό των Παρίων (Sanidas et al). Στη συνέχεια, η γεωχημική ανάλυση δειγμάτων από ομάδα αρχαϊκών μόνων κυπέλλων που ανακαλύφθηκαν στο Αρτεμίσιο της Θάσου και τα αποτελέσματα, που υποδεικνύουν πιθανή προέλευση από την Πάρο, περιγράφονται (Perron) και παρουσιάζεται μια αποτίμηση της εισηγμένης διακοσμημένης κεραμικής στις αποικίες της Θάσου κατά την αρχαϊκή περίοδο παράλληλα με τη διακίνηση και τις πιθανές χρήσεις της (Μανακίδου). Στη μεταφορά των θρησκευτικών λατρειών μεταξύ Πάρου και Θάσου και στις εξελίξεις τους στην αποικία εστιάζεται το περιεχόμενο του επόμενου άρθρου (Trippé) ενώ η λατρεία της Αρτέμιδος εξετάζεται στα δύο άρθρα που ακολουθούν ως προς τη θέση των ιερών της στην αρχαία πόλη της Θάσου (Muller) και τις πτυχές της προσωπικότητάς της μέσα από τα αναθήματα στο Αρτεμίσιο (Prêtre). Η ενότητα της Θάσου ολοκληρώνεται με την παρουσίαση της πρώιμης γλυπτικής της και τη σχέση της με την πιθανή επιρροή από τους Παρίους αποίκους (Holtzmann).

Στην Φάρο, αποικία της Πάρου στην Αδριατική, αναφέρονται τα τελευταία πέντε άρθρα του Μέρους II. Στο πρώτο εξ' αυτών, εξετάζεται η φιλολογική μαρτυρία σχετικά με την ίδρυση της Φάρου, στο πλαίσιο της τότε πολιτικής και του εμπορίου στην περιοχή της Δαλματίας (Corroia). Ακολούθως, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 2009 και 2013 από το Μουσείο του Stari Grad στη θέση Remete Garden, με βάση τα οποία η χρονολόγηση των τειχών ανάγεται στους ελληνιστικούς χρόνους (Ρορονιί και Denlahonίć). Ο μεγάλος αριθμός ελληνικών αμφορέων (4ος-2ος αι. π.Χ.) από τις ανασκαφές στη Φάρο συζητείται υπό το φως της αγροτικής οικονομίας της πόλης στην επόμενη ανακρίβωση και παρατίθεται σύντομη συγκριτική αναθεώρηση για την παραγωγή οίνου ανάμεσα στην μεσαιωνική περίοδο και την αρχαιότητα (Kirigin). Την παρουσία ελληνικών ονομάτων στη Φάρο (4ος-1ος αι. π.Χ.), με βάση λίθινες επιγραφές, μολύβδινες πινακίδες, όστρακα αγγείων και αρχαίες πηγές, διερευνά το ακόλουθο άρθρο (Marohnίć) και τέλος, η αντίληψη της Πάρου ως μακρινής μητρόπολης στις γραπτές Κροατικές πηγές από τον 16ο αιώνα μέχρι πρόσφατα και η συμβολή της νεότερης αρχαιολογικής έρευνας που συνέδεσε την Φάρο με την Πάρο, παρουσιάζονται και αναλύονται (Čanić).

Ευχαριστώ θερμά το Δημοτικό Συμβούλιο και τον Δήμαρχο Πάρου κ. Μάρκο Κωβαίο για την υποστήριξη του Συνεδρίου καθώς και όλα τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων και του πολιτιστικού συλλόγου «Αρχίλοχος Πάρου» για τη βοήθειά τους στην οργάνωση και πραγματοποίηση του Συνεδρίου.

Ντόρα Κατσωνοπούλου

*Πρόεδρος Ινστιτούτου Αρχαιολογίας
Πάρου και Κυκλάδων*

PREFACE

The present volume (Paros IV) is the fourth in a series of international conferences dedicated to the archaeology and culture of Paros and the Cyclades, organized by the Institute for the Archaeology of Paros and the Cyclades (IAPC) and conducted at Paroikia on Paros at periodic intervals. This volume, entitled *Paros and its Colonies*, contains scholarly papers presented during the Fourth International Congress of Archaeology on Paros and the Cyclades, which was organized in collaboration with the Municipality of Paros and the Archilochos of Paros Cultural Association, and took place in Paroikia from 11-14 June, 2015. The congress, the first ever held on the topic of colonial enterprises of the ancient Parians, attracted the interest of many scholars from Greece and abroad who presented papers on the metropolis, the island of Paros, and all three main colonies that Paros founded in the ancient world: Parion in the Propontis, Thasos in the North Aegean, and Pharos in the Adriatic (island of Hvar, Croatia).

This congress followed three previous ones on the archaeology of Paros and the Cyclades, also held in Paroikia, which were devoted to a number of important issues of the cultural heritage of Paros: (1) to the valuable Parian marble, the marble quarries and workshops of sculpture (1997), (2) the great poet Archilochos of Paros (2005) and (3) the famous sculptor and architect Skopas of Paros and his world (2010). The proceedings of these congresses were also published by the IAPC. The first, entitled *Paria Lithos. Parian Quarries, Marble, and Workshops of Sculpture*, edited by Demetrius Schilardi and Dora Katsonopoulou, was published in 2000 and reprinted in 2010; the second, entitled *Archilochos and his Age (Paros II)*, edited by Dora Katsonopoulou, John Petropoulos and Stella Katsarou, was published in 2008; and the third, entitled *Skopas of Paros and his World*, edited by Dora Katsonopoulou and Andrew Stewart, was published in 2013.

The present volume on the fourth Congress (Paros IV), also published by IAPC, and edited by Dora Katsonopoulou, includes a total of twenty-six scholarly papers, divided into two parts. Part I, entitled *Paros, the Metropolis*, includes eight studies on the Parian enterprises outside the island and the results of archaeological work on Paros in the last three decades showing that Paros was an organized city already in the 8th century BC. Part II, entitled *Paros' Colonies: Parion – Thasos – Pharos*, contains eighteen papers on the history and archaeology of the colonies beginning with the earlier colony of Parion founded in the last years of the 8th century BC, then Thasos in the 7th and, finally, Pharos in the first half of the 4th century BC.

Part I begins with a review of the archaeological, epigraphical, and literary evidence to address the issue of Parian ventures abroad in the Archaic period and their type of civic activities or private actions of individuals (Tandy). In the next article, new evidence is presented from recent excavations and ceramic studies of major sites in Southern Italy (Siris and, above all, Incoronata) providing an exceptional record for the presence of a major Greek community of potters from the Aegean Sea, and more particularly from the Cyclades (Denti). Then, the finds from the excavations of the last 30 years on Paros, including the discovery of the official cemetery of the city, are considered to show that Paros was an organized state of considerable power already in the second half of the 8th century BC (Ζαφειροπούλου). The topography of the ancient city of Paros, one of the richest and best organized cities in the Cyclades, is presented on the basis of earlier and more recent excavation finds (Κουράγιος). Next, certain recently known sculptures

in Parian marble are discussed including the Roman statue of a Muse in Padova, a headless female statue in the Sorgente Group in Rome and architectural sculptures from Keryneia of Achaia in the northwestern Peloponnese (Katsonopoulou). Following this, a hoard buried in the late 3rd century BC and other coins found at the site of ancient sculptor's workshop in Paroikia are described (Δετοράτου) and the adjacent pottery workshops are discussed regarding their function, production and location in relation to the poleodomic plan of the ancient city (Παπαδημητρίου). Finally, issues regarding the cults of Apollo and Herakles on Paros, in connection to the respective cults in the colony of Thasos are considered (Παπαδοπούλου).

To introduce Part II, which is devoted to Paros' colonies, excavation work conducted in the last decade at the site of Parion is first presented. One of the most famous works in the city, the colossal altar of the 4th century BC, the identity of its architect Hermokreon and relevant numismatic evidence are discussed (Keleş) and the Roman pottery discovered in the ancient necropolis, dated between the 7th century BC and the late Roman times, is presented (Ergürer). Then, the history of the Roman baths from the time of their construction in the 2nd century AD until their abandonment in the 7th century is demonstrated (Alper Yılmaz) and the water supply of the Roman city of Parion is shortly presented as part of the author's doctoral dissertation (Michael Deniz Yılmaz). Last, metallurgy activities and production in Parion are described via chemical analysis and studies of the metal objects found in the excavations (Çelikkbas).

The following papers refer to Thasos, beginning first with the presentation of a study of the repertory of G 2-3 table ware discovered in the pre-colonial settlement of Thasos before the arrival of the Parians (Ilieva), and secondly, with an overview of the question of mining and metal production in the early Archaic period before and after the Parian colonization (Sanidas et al.). Next, the possible Parian influences on Thasian pottery are demonstrated via presentation of the results of physico-chemical analysis of a group of one-handled mugs found at the Artemision (Perron), and an evaluation of the dissemination and use of imported decorated pottery to the Thasian colonies during the Archaic period is presented (Μανακίδου). The religious transfers between the metropolis and its colony as well as their evolution are considered next (Trippé), while the cult of Artemis is the subject of the following two papers regarding the topography of her sanctuaries in the ancient city of Thasos (Muller) and certain aspects of her identity via the study of symbolic offerings from the Artemision (Prêtre). The dedication on Thasos concludes with the presentation of the early sculpture and its possible links with the Parian colonists (Holtzmann).

The last five papers of the volume are dedicated to Pharos, Paros' colony in the Adriatic. First, literary evidence on Pharos' foundation, in the context of contemporary politics and trade in the Dalmatian area is examined (Coppola) and the results of excavations conducted between 2009 and 2013 by the Stari Grad Museum at Remete Garden are presented concluding that the fortification walls excavated are dated to the Hellenistic period (Popović και Devlahović). Next, the great number of Greek amphorae (4th-2nd centuries BC) from the excavations on Pharos is discussed in light of its agricultural economy and a brief review of wine production in the medieval period and in antiquity is provided (Kirigin). In the following paper, the presence of Greek personal names on Pharos (4th-1st centuries BC) is investigated on the basis of inscriptions on stone, lead tablets, pottery fragments, and literary sources (Marohnić). Lastly, Paros' perception as a remote metropolis in written Croatian sources from the 16th century until recently

and the contribution of recent archaeological evidence in shaping a living connection between Paros and Pharos are discussed (Čavić).

I would like to thank the City Council and the Mayor of Paros, Mr. Markos Kovaïos, for their support of the congress, and all members of the Institute for the Archaeology of Paros and the Cyclades and of the Board of the Archilochos of Paros Cultural Association for their assistance in organizing and realizing the Fourth International Congress on Paros and its Colonies.

Dora Katsonopoulou

*President, The Institute for Archaeology
of Paros and the Cyclades*

Θεοί και Επικλήσεις στην Αποικιακή Διαδικασία: Θρησκευτικές Μεταφορές μεταξύ Πάρου και Θάσου

Natacha Trippé

*Université Bordeaux-Montaigne
Ausonius UMR 5607*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πολυάριθμες εργασίες πάνω στον αποικισμό, σε διάφορες περιοχές του ελληνικού κόσμου, έχουν υπογραμμίσει τον σημαντικό ρόλο που κατέχουν στην αποικιακή διαδικασία οι θεότητες της μητρόπολης που έχουν μεταφερθεί στην αποικία, εξασφαλίζοντας τον θρησκευτικό της δεσμό με τη μητρόπολη.¹ Έτσι και η Πάρος, ιδρύοντας αποικία στη Θάσο, ανταποκρίνεται στο μοντέλο μετανάστευσης που εφαρμόζεται στην αρχαϊκή Ελλάδα: οι θεότητες της μητρόπολης, ταξιδεύοντας μαζί με τους αποίκους, εγκαταστάθηκαν στη νέα πόλη, με την πράξη αυτή να προηγείται ακόμα και της χωροταξικής και πολιτικής οργάνωσης και να αποτελεί θεμέλιο της κοινότητας που μόλις έχει δημιουργηθεί.

Ως εκ τούτου, από τη στιγμή που κατανοούμε τις λατρείες μιας πόλης και των αποικιών της, η έννοια του θρησκευτικού δεσμού έχει λογικά έναν άμεσο αντίκτυπο στη μεθοδολογική προσέγγιση, αφού μπαίνουμε στον πειρασμό να αποκαταστήσουμε το πάνθεον της αποικίας σε σχέση με αυτό της μητρόπολης και αντίστροφα. Εάν λάβουμε υπόψη τη θασιακή τεκμηρίωση, που είναι πλουσιότερη και πιο ποικίλη κατά την αρχαϊκή εποχή από εκείνη της Πάρου,² τείνουμε να υποθέσουμε την ύπαρξη κάποιων λατρειών στη μητρόπολη βασισμένοι στο πρότυπο αυτών της αποικίας: αυτή η προσέγγιση που εγκαθιδρύει κατά κάποιον τρόπο μια ισότητα, ή τουλάχιστον μια αντιστοιχία ανάμεσα στο πάνθεον της μητρόπολης και της αποικίας, μάς επιτρέπει έως ένα βαθμό να αποσοβήσουμε το ατελές της τεκμηρίωσης της Πάρου. Όμως, ο πλούτος της επιγραφικής τεκμηρίωσης της Θάσου θα μπορούσε να οδηγήσει και σε μια κάποια 'διαστρέβλωση' αυτής της άποψης, αφού υπογραμμίζει την ιδιαιτερότητα της Θάσου σε θρησκευτικό επίπεδο και συνεπώς ελαχιστοποιεί το μερίδιο της κληρονομιάς της Πάρου.

Οι τιμώμενες στη Θάσο και την Πάρο θεότητες υπήρξαν αντικείμενο έρευνας διαφόρων μελετών, πολύ συχνά μέσα από τη σύγκριση των λατρειών που μαρτυρούνται στη μία ή στην άλλη από τις δύο πόλεις.³ Ωστόσο, πέρα από την απλή διαπίστωση της ύπαρξης αυτών των θεοτήτων, είναι στην πραγματικότητα συχνά δύσκολο να αποσαφηνιστούν η μορφή της λατρείας τους, οι λειτουργίες της καθεμιάς, αλλά και οι μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις, λόγω της ετερογένειας των τεκμηρίων. Επιπλέον, καθώς οι θρησκευτικοί δεσμοί μεταξύ μητρόπολης και αποικίας δια-

τηρήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια των επαφών τους, μπορεί να είναι δυσδιάκριτες οι επιδράσεις της μιας ή της άλλης πόλης.

Η εργασία μου στη Θάσο πάνω στο επιγραφικό υλικό, και ιδίως σε εκείνα με χαρακτήρα θρησκευτικό, και η μελέτη των θρησκευτικών μεταφορών μεταξύ μητρόπολης και αποικιών μου επέτρεψαν να διαμορφώσω κάποιες οδούς σκέψης. Στόχος, λοιπόν, δεν είναι να αναπαράγουμε έναν κατάλογο των θεοτήτων που λατρεύονταν στην Πάρο και στην Θάσο. Πρόθεσή μας είναι να επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε ποιες είναι οι λατρείες που κατέχουν σημαντική θέση στις θρησκευτικές μεταφορές κατά τον αποικισμό. Για να γίνει αυτό, θα υιοθετήσουμε μια πανθεονική προοπτική, με μια ταυτόχρονη προσπάθεια διάκρισης του τρόπου με τον οποίο «αναδιανέμεται» το πάνθεον της Πάρου στη Θάσο, ή για να το πούμε αλλιώς, του τρόπου με τον οποίο οι λατρείες της Πάρου προσαρμόστηκαν στο νέο θρησκευτικό τοπίο της αποικίας, στο βαθμό που η τεκμηρίωση το επιτρέπει: έτσι, δεν θα αναφερθούμε σε αυτές καθαυτές τις μορφές των θεοτήτων, αλλά θα προσπαθήσουμε να δείξουμε τις ενδεχόμενες εξελίξεις της πανθεονικής δομής κατά τη διάρκεια της διαδικασίας αποικισμού.

Η ΚΟΡΥΦΗ ΤΟΥ ΠΑΝΘΕΟΥ: ΟΙ ΛΑΤΡΕΙΕΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΑΔΩΝ

Τόσο στη Θάσο όσο και στην Πάρο, η Αθηνά τιμάται με την επίκληση *Πολιούχος*⁴ αφού είναι η θεά που προστατεύει την πόλη, όπως ισχύει και σε πολλές άλλες πόλεις. Στη Θάσο, το ιερό της είναι τοποθετημένο στην Ακρόπολη όπως συνηθίζεται με την προστάτιδα θεά και επίσης στην Παροικία, ο ναός στην ακρόπολη αναγνωρίστηκε σαν αυτόν της Αθηνάς.⁵

Η ονομασία *Πολιούχος* προκύπτει από την ίδια σημασιολογική σφαίρα με την ονομασία *Πολιάς*, αλλά σηματοδοτεί μια σχέση πιο στενή ανάμεσα στη θεά και την έδρα της: η Πολιούχος Αθηνά είναι κυριολεκτικά εκείνη που έχει την πόλη. Αν και μαρτυρείται πολύ λιγότερο από την Πολιάδα, η Πολιούχος απαντάται στην πραγματικότητα πιο συχνά στις φιλολογικές πηγές. Στην τρέχουσα κατάσταση της τεκμηρίωσης, η επίκληση μαρτυρείται στην Πάρο και στη Θάσο, αλλά και στη Νάξο, τη Χίο, στις Ερυθρές ή τη Μαγνησία του Μαιάνδρου παραδειγματος χάριν.⁶ Στη Θάσο, οι επιγραφές της αρχαϊκής εποχής δείχνουν πως η Πολιούχος Αθηνά συνδέεται με τον Απόλλωνα Πύθιο: τα δύο τους ιερά βρίσκονται πάνω στην ακρόπολη. Πρόκειται για δύο διαφορετικά ιερά, που όμως κατέχουν έναν κοινό θησαυρό, όπως μαρτυρά ένας νόμος για την παραγωγή του κρασιού και του ξυδιού:⁷

καὶ ἔκτην κατ' ἀμφορέα ἔκα[στον ὄφελ]-

[έτῳ τῆι Ἀθ]ηναίῃ τῆι Πολιόχῳ καὶ τῷ Ἀπόλλ[ῶνι τῷ Πυθί]-

[ῶι κ]αὶ τῷ κατειπόντι ἑτέρῃν.

Πρόκειται για δύο μείζονες θεότητες της θρησκευτικής ζωής της Θάσου από την ίδρυση ακόμα της πόλης: ο Απόλλων Πύθιος είναι προστάτης και υπέγγυος της επιτυχίας της αποικιακής επιχείρησης, αλλά και η εγγύηση που νομιμοποιεί αυτήν την ιδρυτική πράξη, επιβεβαιώνοντας τη σχέση της αποικίας με την εστία του ελληνισμού· η Πολιούχος Αθηνά είναι προστάτιδα της νεοδημιουργηθείσας πόλης και εγγυήτρια της ασφάλειας και συνεπώς της διαχρονικότητάς της. Δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία ότι αυτός ο ρόλος τούς τοποθετεί ευθύς στην κορυφή της ιεραρχίας του πάνθεου της αποικίας, εξασφαλίζοντας το γεγονός ότι η πόλη ανήκει στην ελληνική θρησκευτική σφαίρα.

Όμως, αν και η Πολιούχος Αθηνά μαρτυρείται ακόμα και στην ρωμαϊκή εποχή,⁸ ωστόσο το ιερό της δεν παίζει το ρόλο του επιφανέστατου τόπου, όπως θα συμβεί με το ιερό του Πύθιου

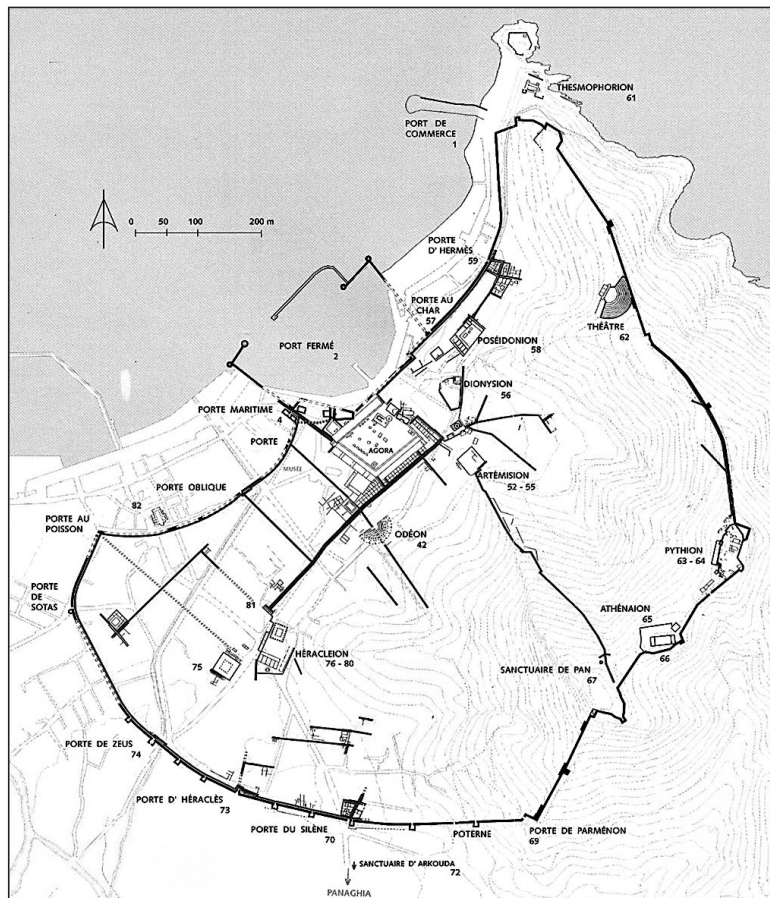
καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της Θάσου. Όπως και στην Πάρο, όπου το Πύθιον είναι στην ουσία ο τόπος συντήρησης των αρχείων, το ιερό του Απόλλωνα στην ακρόπολη της Θάσου είναι ο τόπος έκθεσης ενός μεγάλου μέρους των δημοσίων επιγραφών, όπως τα ψηφίσματα της πολιτείας.⁹ Στον θησαυρό του Πύθιου Απόλλωνα κατατίθεντο επίσης τα διάφορα πρόστιμα που επιβάλλονταν σε περιπτώσεις μη σεβασμού των αποφάσεων της βουλής.¹⁰ Η σημασία του Πύθιου Απόλλωνα και του ιερού του στην πολιτική ζωή της Θάσου δεν αμφισβητείται καθόλου από την επιγραφική τεκμηρίωση, ήδη από την αρχαϊκή ακόμα εποχή.

Δεν ισχύει όμως το ίδιο και για την Αθηνά: ακόμα και αν ένα τιμητικό ψήφισμα για έναν Πολυάρετο (3ος αιώνας) αναφέρει το ιερό της ως τόπο έκθεσης της στήλης,¹¹ το πρόστιμο που επιβάλλεται σε εκείνον που αντιτάχθηκε στις αποφάσεις της βουλής και του δήμου εξακολουθεί να καταβάλλεται κατά το ήμισυ στον θησαυρό του Πύθιου Απόλλωνα και κατά το υπόλοιπο ήμισυ στην πόλη.¹² Ως εκ τούτου, αν και την εποχή εκείνη, και η Πολιούχος Αθηνά και ο Πύθιος Απόλλων τύγχαναν ενός κοινού θησαυρού, οι επιγραφές αφήνουν να εννοηθεί πως επρόκειτο περισσότερο για θησαυρό του θεού παρά της θεάς.

Στην πραγματικότητα, από τα τέλη του 5ου, και κυρίως κατά τον 4ο αιώνα, η παρουσία της πολιάδας θεάς είναι σαφώς λιγότερο αισθητή στα έγγραφα δημοσίου χαρακτήρα, ενώ ταυτόχρονα, στην κάτω πόλη, παρατηρούμε μια πιο ζωηρή παρουσία της λατρείας της, μέσω όμως άλλων όψεων, και συνδυασμένη με τον Δία: μια τέτοια είναι της Αθηνάς Οργάνης, που συνδέεται με τον Δία Τεδσεεργό σε μια αφιέρωση του 5ου αιώνα.¹³ Αν και προκαλούν έκπληξη, το νόημα αυτών των επικλήσεων δεν προβληματίζει: με την ονομασία *Οργάνη* εννοείται η Εργάνη στην εκδοχή της θασιακής διαλέκτου, ενώ η ονομασία *Τεδσεεργός* θα μπορούσε να είναι ο τοπικός όρος για τον Τελεσιουργό.¹⁴ Πρόκειται για δύο επικλήσεις που υποδεικνύουν τις τεχνικές ικανότητες αυτών των θεοτήτων.

Αναφέρουμε επίσης μια Υπερδεξία Αθηνά που λατρευόταν εκ νέου στο πλευρό του Υπερδεξιού Δία τον 2ο αιώνα,¹⁵ ως απόηχος της Πάρου όπου μαρτυρούνται αυτές οι θεότητες στην επιγραφή τη σχετική με την ίδρυση του Αρχιλόχειου στα τέλη του 4ου αιώνα.¹⁶ Τείνω να διακρίνω σε αυτήν την επίκληση, λόγω της σύνδεσης με τον Δία, της θασιακής μορφής του Δία από τον 4ο αιώνα και μετά, και του σημείου εύρεσης του λίθου μέσα στην αγορά, έναν τρόπο πρόταξης της πολιτικής λειτουργίας έναντι εκείνης της πολιάδας και έκφρασης της υπεροχής της Αθηνάς σε αυτόν τον τομέα. Θα πρέπει ακόμα να αναφέρουμε την παρουσία της Αθηνάς ως *Πατρώη* που δεν συνδέεται άμεσα με τον Δία, αλλά με τον οποίο νομίζω συσχετίζεται,¹⁷ όπως θα δούμε παρακάτω.

Αυτά τα λιγοστά θασιακά τεκμήρια μάς επιτρέπουν να κατανοήσουμε ορισμένες όψεις της λειτουργίας της πολιάδας της Θάσου: φαίνεται επίσης πως η Πολιούχος Αθηνά, απαραίτητη για τη διασφάλιση της προστασίας της πόλης που μόλις είχε ιδρυθεί, είδε σταδιακά αυτήν την προστατευτική διάσταση να εξαλείφεται προς όφελος άλλων πεδίων δράσης: η σύνδεσή της με τον Δία¹⁸ παραπέμπει επίσης σε πολλαπλούς συσχετισμούς των δύο θεοτήτων που συναντούμε στις ελληνικές πόλεις, στο πολιτικό επίπεδο.¹⁹ Πρόκειται για μια υπόθεση η οποία θα μπορούσε να συνάδει με τον ανασχηματισμό των λατρειών στη Θάσο του 4ου αιώνα, στον απόηχο των εμφυλίων πολέμων, όπως έδειξε ο J. Rouilloux.²⁰ Επιπλέον, παρότι η λατρεία της πολιάδας μεταφέρθηκε, όπως είναι λογικό, από τους άποικους της μητρόπολης, στη συνέχεια εξελίχθηκε με το δικό της τρόπο, ανεξάρτητα από την κατάσταση της Πάρου αλλά σε συνδυασμό με το πολιτικό πλαίσιο της Θάσου. Όμως αυτός ο παράγοντας εξηγείται και από μια πανθεονική διαμόρφωση διαφορετική στη Θάσο.

Εικόνα 1. Σχέδιο της αρχαίας πόλης (από Grandjean-Salviat fig. 12).

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΗΔΕΜΟΝΙΚΗΣ ΘΕΟΤΗΤΑΣ

Παρότι σημαντική για την πόλη, στη Θάσο, η Πολιάδα θεότητα δεν είναι αυτή που στέκει στην κορυφή του πανθέου, σε αντίθεση με τον θεό εγγυητή της αποικιακής μετακίνησης, ήτοι τον Απόλλωνα. Έτσι, αν βλέπουμε την κυριαρχία της Πολιούχου Αθηνάς να φθίνει προς όφελος πιο συγκεκριμένων και ειδικών λειτουργιών, η θέση του Ηρακλή στο πάνθεον της Θάσου τείνει αντίθετα να επικρατήσει.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Ηρακλής αποτελεί εξαρχής μια θεότητα μείζονος σημασίας για τη Θάσο, ίσως ακόμα και πριν την άφιξη των Παριανών, όπως μαρτυρά ένα πολύ γνωστό απόσπασμα του Ηροδότου:²¹ σύμφωνα με αυτό, στη Θάσο εξυμνούσαν τη λατρεία ενός Φοίνικα Ηρακλή, προτού καταφτάσουν οι άποικοι, οι οποίοι με τη σειρά τους έφεραν τον «Έλληνα» Ηρακλή, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα την ύπαρξη δύο διαφορετικών λατρειών. Ο σκοπός εδώ δεν είναι να επαναλάβουμε τη συζήτηση γύρω από τη διττή φύση του Ηρακλή, τη χθόνια ή την ουράνια, αλλά ούτε γύρω από την τοποθέτηση αυτών των χώρων λατρείας σύμφωνα με τη

φύση του, καθώς ούτε οι επιγραφικές μαρτυρίες ούτε το αρχαιολογικό υλικό επιτρέπουν προς το παρόν να επιβεβαιωθεί η αναφορά του Ηρόδοτου.²² Ωστόσο, η ανάδειξη όλου του εύρους των λειτουργιών και των προνομίων του, επιτρέπει, όσον αυτό είναι δυνατό, τον προσδιορισμό της θέσης του θεού στην πανθεονική οργάνωση.

Από την αρχαϊκή ακόμα εποχή, το Ηράκλειον είναι ένα ιερό πολύ σημαντικό για την πόλη, καθώς αποτελεί για την οργάνωση της θασιακής πολεοδομίας έναν δεύτερο πόλο που συνδέεται με τον θρησκευτικό πόλο της διόδου των Θεωρών διά της «οδού των Χαρίτων» (Εικ. 1), όπως μαρτυρά ένας αστικός κανονισμός, που έχει ονομαστεί άστοχα ως «Stèle du Port».²³

Ο Ηρακλής ονομάζεται *Σωτήρ* από την ελληνιστική εποχή²⁴ και *Καλλίνικος* στην ύστερη εποχή,²⁵ συνήθεις επικλήσεις του ήρωα, κάτι που δεν ισχύει για την επίκληση *Θάσιος*. Αυτή η επίκληση εμφανίζεται σε έναν νόμο που βρέθηκε στην περιοχή της διόδου των Θεωρών, και έχει χρονολογηθεί, σύμφωνα με παλαιογραφικά κριτήρια περί το 450-430:²⁶

[Ηρα]κλεῖ Ἰθασίω
[αἴγ]α οὐ θέμις οὐ-
[δὲ] χοῖρον· οὐδὲ γ-
4 [υν]ακί θέμις· οὐ-
[δ'] ἐνατεύεται· οὐ-
δὲ γέρα τέμνεται-
ι· οὐδ' ἄθλεται. *νασ*

Ο κανονισμός απαριθμεί μία σειρά από απαγορεύσεις σχετικά με την τελετουργία προς τιμήν του Θάσιου Ηρακλή: απαγόρευση θυσίας αιγών και χοίρων, απαγόρευση συμμετοχής γυναικών στα τελετουργικά, απαγόρευση του ἐνατεύειν, δηλαδή απαγόρευση αφαίρεσης του 9ου μέρους, απαγόρευση αφαίρεσης μερών του ζώου για τους επίτιμους και κατανομή των μερών με διαγωνισμό. Από την άλλη πλευρά, ένα συμβόλαιο μίσθωσης ενός ιερού κτήματος του Ηρακλή, που είναι γραμμένο πάνω σε έναν δόμο της λέσχης του Ηρακλείου και που χρονολογείται από το α' τρίτο του 3ου αιώνα π.Χ.²⁷ αναφέρει κάποιες από αυτές τις τελετουργικές δράσεις όχι ως απαγορεύσεις αλλά, αντίθετα, ως οδηγίες:
γρ. 9-11:

(...)βοῦν
[δὲ (τέλειον?) παρέξει ὅταν τῶι Ἰρακλεῖ? - - - - - ἐ]νατευθῆι· ὅ τι δ' ἂν ἀπόσταθμον γίνηται
τῶμ μὲν
[- - - - - -, τῶν δὲ - - - - - ἀποδώσει? τοῖς πολεμάρχους ὥστε τῆι τάξει τῆι νικῶσῃ
(...)

(Ed. P. Hamon, *CITH* III 42)

Στην πραγματικότητα, το μισθωτήριο καθορίζει μεταξύ άλλων υποχρεώσεων και αυτή του μισθωτή, να κρατήσει από τα ζώα που εκτρέφει ένα βόδι για την τελετουργία προς τιμήν του Ηρακλή, προσφέροντας το 9ο μέρος συνοδευόμενο πιθανώς από μέρη για τους επίτιμους, και από μέρη τα οποία θα δοθούν ως βραβείο σε έναν διαγωνισμό στρατιωτικού χαρακτήρα οργανωμένο από τους πολέμαρχους. Το ρήμα «ἐνατεύειν» ορίζει την τελετουργική πράξη της αφαίρεσης του 9ου μέρους, προκειμένου να καεί ολόκληρο για κάποιο ηρωικό τελετουργικό, όπως φαίνεται να δείχνει ο ιερός νόμος του Σελινούντα.²⁸ Οι μελετητές έχουν επιχειρήσει «να δουν» σε αυτές τις δύο αντιθετικές τελεουργίες, τον εορτασμό, από τη μία, μιας ηρωικής λατρείας και, από την άλλη, μιας θεϊκής λατρείας, ως αντανάκλαση της χθόνιας ή της ουράνιας φύσης

του Ηρακλή, δίχως ωστόσο να συμφωνούν ποιος Ηρακλής, ο θεός ή ο ήρωας, αποτελεί αντικείμενο μιας τέτοιας τελετουργίας. Σε κάθε περίπτωση, νομίζω πως το ζήτημα αυτό δημιουργεί μια απορία: καταρχήν, οι εργασίες της G. Ekroth έχουν αποδείξει επαρκώς πως η πρακτική του ολοκαυτώματος στις ηρωικές λατρείες δεν είναι συστηματική, αντίθετα με την πρακτική της καύσης του 9ου μέρους, η οποία προς το παρόν μαρτυρείται μόνο σε περιπτώσεις ηρωικής λατρείας.²⁹ Εν συνεχεία, δεν πιστεύω πως πρέπει τόσο να φανταστούμε δύο ξεχωριστές μορφές του Ηρακλή στη Θάσο που τιμούνται σε δύο διαφορετικούς χώρους λατρείας, όσο να δούμε μια αφομοίωση των δύο φύσεων. Αν πιστέψουμε στη μαρτυρία του Ηρόδοτου, οι Παριανοί, με την άφιξή τους στο νησί, βρίσκουν μία προϋπάρχουσα λατρεία του Ηρακλή που τιμάται με τη μορφή ενός θεού, τον οποίο, σύμφωνα με μια διαδικασία συνήθη για τους Έλληνες, θα αφομοιώσουν με τον δικό τους Έλληνα Ηρακλή, αυτόν της μητρόπολης. Πρόκειται για μια διαδικασία που συναντάμε και σε άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου, όπως για παράδειγμα σε κάποιες πόλεις της Ιωνικής ακτής ή στις αποικίες του Πόντου.³⁰ Αυτός ο αυτόχθων Ηρακλής φυσικά αποκαλείται Θάσιος, μια τοπωνυμική επίκληση που σηματοδοτεί τον δεσμό του θεού με τον νέο-κατακτηθέντα τόπο. Ο θεός αυτός θα πρέπει να συνεχίσει να τιμάται μέσα από ένα κωδικοποιημένο τελετουργικό, κατά πάσα πιθανότητα στο ίδιο το ιερό του Ηρακλείου, αλλά ίσως και σε άλλες περιοχές της πόλης, όπως για παράδειγμα στο κομβικό θρησκευτικό σημείο, στη Δίοδο των Θεωρών, όπως φαίνεται να υποδηλώνει και το σημείο όπου βρέθηκε ο κανονισμός.

Σε κάθε περίπτωση, και εν αναμονή επιπρόσθετων δεδομένων, και κυρίως της δημοσίευσης αρχαιολογικών δεδομένων που θα μπορέσουν να καθορίσουν τη φύση του Ηρακλή στη Θάσο, τα τεκμήρια δείχνουν πως ο θεός κατέχει μια κεντρική θέση στο θρησκευτικό σύστημα της αποικίας, σε αντίθεση με αυτό που ισχύει στη μητρόπολη: στην Πάρο, ο Καλλίνικος Ηρακλής³¹ λατρεύεται, κυρίως πλάι στον Δία Βασιλέα και τον Ερμή³² όσον αφορά στις λειτουργίες τις σχετικές με την εκπαίδευση των νέων, όμως δεν διαθέτει όπως στη Θάσο αυτήν την «πρωτοτυπία» για την οποία μιλούσε η D. Berranger³³ και η οποία απορρέει στην ουσία από τη θέση που καταλαμβάνει στο πάνθεον της Θάσου: στη Θάσο, το Ηρακλείον είναι ένα εξέχον ιερό, το οποίο, τουλάχιστον από τον 4ο αιώνα, αποτελεί χώρο έκθεσης για ορισμένες επιγραφές δημοσίου χαρακτήρα, κυρίως ψηφίσματα, συνεπώς έναν δεύτερο επιφανέστατο τόπο στην κάτω πόλη, παράλληλα με το Πύθιον.³⁴ Αυτός ο πολιτικός χαρακτήρας που μοιράζεται με τον Απόλλωνα, η παρουσία της εικόνας του στα νομίσματα από το τέλος του 5ου αιώνα,³⁵ η σημασία της μεγάλης γιορτής των Ηρακλείων στο θρησκευτικό ημερολόγιο,³⁶ αποδεικνύουν την ιδιαίτερη θέση του Ηρακλή στο πάνθεον της Θάσου, μια θέση, της οποίας τα χαρακτηριστικά είναι πολύ συγγενή με εκείνα μιας κηδεμονικής θεότητας:³⁷ όπως η Πολιάδα θεότητα, έτσι και ο κηδεμονικός θεός διασφαλίζει την προστασία της πόλης (κυριολεκτικά και μεταφορικά), όμως είναι επιπλέον και εκείνος που σηματοδοτεί την θρησκευτική ταυτότητα της αποικίας, καλλιεργώντας έναν ειδικό δεσμό με την πόλη του, του οποίου οι βαθείς ρίζες είναι διακριτές στην τοπωνυμική του επίκληση.³⁸

ΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΣΕ ΕΝΑ ΚΑΤΩΤΕΡΟ ΕΠΙΠΕΔΟ:

ΟΙ ΠΑΤΡΟΓΟΝΙΚΕΣ ΛΑΤΡΕΙΕΣ

Σε ένα άλλο επίπεδο, πατρογονικές λατρείες, δηλαδή οι λατρείες των θεοτήτων που αποκαλούνται «Πατρῶοι», είναι εξίσου σημαντικές για τη διαδικασία θρησκευτικών μεταφορών κατά τον αποικισμό. Ως προς την κυριολεκτική της έννοια, η επίκληση Πατρῶος χαρακτηρίζει τις θεότητες που έχουν κληροδοτηθεί από τους πατέρες, από τους προγόνους. Ως εκ τούτου, οι πατρῶοι

Εικόνα 2. Rolley 1965, no. 2 (cl. Efa, Ph. Collet).

θεοί είναι εκείνοι των οποίων η λατρεία μεταφέρεται από γενιά σε γενιά μεταξύ των μελών μιας ομάδας και των οποίων η φύση μπορεί να ποικίλει από τη μία πόλη στην άλλη (φατρίες, φυλές και πατριές). Προφανώς λοιπόν, η επίκληση βρίσκεται στο σημείο που διασταυρώνονται τρεις σφαίρες: η σφαίρα του ατόμου, η σφαίρα της ομάδας πολιτών στην οποία ανήκει αυτό το άτομο, και τέλος η σφαίρα της πόλης στο σύνολό της.

Το ιερό των Πατρών θεών της Θάσου εντοπίστηκε, λόγω του αριθμού των όρων που προέρχονται από εκεί, μέσα στο ιερό του Εβραϊοκάστρου και ταυτοποιήθηκε ως Θεσμοφόριο (Εικ. 1).³⁹ Αυτοί οι όροι οριοθετούν τις περιφράξεις που προορίζονται για κάθε *πάτρη*, πιθανότατα στην κατώτερη αναβαθμίδα του ιερού της Δήμητρας. Η συντακτική δομή αυτών των επιγραφών είναι πανομοιότυπη: στη γενική κτητική παρουσιάζεται το θεωνύμιο συνοδευόμενο από μια επίκληση και την επίκληση πατρώως, η οποία ορίζει τη γενική του ονόματος της ομάδας (Εικ. 2).⁴⁰ Η θρησκεία των οικογενειακών ομάδων είναι λιγότερο γνωστή και σίγουρα πιο δύσκολη να μελετηθεί από τη θρησκεία της πόλης. Ωστόσο, το πλαίσιο των θρησκευτικών μεταφορών και συνεπώς το παριανό παρασκήνιο μπορεί να αφήσει να διαφανούν κάποιες απαντήσεις.

Σύμφωνα με την υπάρχουσα τεκμηρίωση, η μόνη θεότητα που φέρει την επίκληση *Πατρώως* στην Πάρο είναι ο Δίας.⁴¹ Εκ πρώτης όψευς, οι λατρείες των πατρών θεών δεν είναι αυτές που μας έρχονται απευθείας στο νου όταν σκεφτόμαστε τις θρησκευτικές μεταφορές που ενώνουν μια μητρόπολη με την αποικία της. Κι όμως, παρότι ο ρόλος του οικιστή έχει πλήρως αποκαλυφθεί, εκείνος των οικογενειακών ομάδων μοιάζει το ίδιο σημαντικός, ενώ η λατρεία των πατρών θεών μπορεί να αποτελέσει, σε κάποιες περιπτώσεις, ένα παράδειγμα προσαρμογής του πανθέου της μητρόπολης στις ιδιαίτερες συνθήκες της εγκατάστασης μιας αποικίας.

Έτσι, το γεγονός ότι οι πατρώοι θεοί λατρεύονταν στη Θάσο μέσα στο ιερό της Δήμητρας αποδεικνύει το στενό δεσμό ανάμεσα στη θεά και σε αυτές τις λατρείες. Θα πρέπει να αναζητηθεί κάποια αιτία για τη σχέση με τη μητρόπολη και κυρίως για τη σημασία της λατρείας της Δήμητρας στην Πάρο.⁴² Στην πραγματικότητα, οι φιλολογικές, επιγραφικές και νομισματικές μαρτυρίες δείχνουν πως η λατρεία της θεάς στην Πάρο ήταν πολύ σημαντική. Αυτό φαίνεται και από το επεισόδιο, στο θρύλο της ίδρυσης που συντηρεί η παράδοση, κατά το οποίο ο Τέλλης και η Κλεόβοια φθάνουν στη Θάσο, φέρνοντας τα σεμνά όργια της Δήμητρας,⁴³ καθιστώντας την έτσι μία από τις πρώτες παριανές θεότητες που έρχεται στη Θάσο, πριν ακόμα την αποστολή της πραγματικής αποικιακής επιχείρησης. Οι πρώτοι Παριανοί που έφτασαν στη Θάσο, όχι μόνο έφεραν μαζί τους και την Παριανή θεά, την οποία πιθανώς θεωρούσαν κηδεμονική θεά, αλλά φρόντισαν να εγκαταστήσουν μέσα στο ιερό της και τις θεότητες των οικογενειών τους, των οποίων η λατρεία μεταδόθηκε, όπως είναι φυσικό, μεταξύ των μελών της ομάδας. Αυτές οι οικογενειακές ομάδες, καταγόμενες από αρχαίες οικογένειες της Πάρου, αποτέλεσαν έκτοτε τη βάση για την οργάνωση του σώματος των πολιτών της Θάσου αποκτώντας θεσμική αξία, όπως δείχνουν τα ψηφίσματα πολιτείας, τα οποία ορίζουν πως ο νέος πολίτης θα είναι ευπρόσδεκτος στην πατριά που θα έχει πείσει να τον δεχθεί. Γι' αυτό, αν η λατρεία της πολιάδας θεότητας είναι θεμελιώδους σημασίας για την αποικία, η λατρεία των πατρών θεών που συνδέουν το άτομο με τους προγόνους του, αλλά και με τον θεό της οικογένειάς του και γενικότερα της πατρίδας του, μπορεί να αποδειχθεί ακόμα πιο σημαντική δεδομένης της απόστασης από τη μητρόπολη. Για αυτό το λόγο η λατρεία των πατρών θεών, όπως η λατρεία της πολιάδας θεότητας, παίζει κατά τη γνώμη μας ένα βασικό ρόλο στις θρησκευτικές μεταφορές κατά τον αποικισμό.⁴⁴

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στα πλαίσια του αποικισμού, οι λατρείες της μητρόπολης μεταφέρονται καθολικά στο θρησκευτικό σύστημα της αποικίας. Εντούτοις, ορισμένες λατρείες, στις οποίες θελήσαμε να δώσουμε έμφαση, προσφέρουν κάποια «ενσταντανέ» ενεργού πολυθεϊσμού και μας επιτρέπουν να εξηγήσουμε καλύτερα την όψη αυτών των θρησκευτικών μεταφορών που αφορά στις λατρείες των πολιάδων και τις λατρείες που είναι πατρογονικής φύσης. Αν η εγκαθίδρυση της λατρείας της πολιάδας θεάς είναι προφανής και πραγματοποιείται βάσει του μοντέλου της μητρόπολης, η εγκαθίδρυση των λατρειών των οικογενειακών ομάδων προκύπτει μάλλον μέσα από την ατομική πρωτοβουλία των μεταναστών, που επιθυμούν έτσι να διατηρήσουν το δεσμό με τους προγόνους του οίκου τους. Στη Θάσο, ο δεσμός των πατρών θεών με τη Δήμητρα, που είναι μάλλον η κηδεμονική θεά της Πάρου στην αρχαϊκή εποχή, δείχνει τη σημασία αυτών των λατρειών κατά τον πρώτο καιρό της αποικίας. Αυτές οι λατρείες ίσως αποτελούν τη βάση για την κατανομή εδαφών, και σε κάθε περίπτωση για την οργάνωση του σώματος των πολιτών. Οι λατρείες των ομάδων φαίνεται εξάλλου να κατέχουν μια θέση πολύ πιο σημαντική στις αποικίες, όπως παρατηρούμε κυρίως σε ορισμένες αποικίες της Σικελίας ή της Μεγάλης Ελλάδας.⁴⁵

Επιπλέον, αν η αντιστοιχία ανάμεσα στις λατρείες της Πάρου και σε εκείνες της Θάσου αποτελεί ένα αναμενόμενο δεδομένο, η προσέγγιση των θρησκευτικών συστημάτων ως συνόλων μας επιτρέπει να υπερβούμε την ανάλυση που εστιάζει στις θεότητες και να φέρουμε στο προσκήνιο τις πανθεονικές δυναμικές. Η προσέγγιση αυτή είναι ιδιαίτερως λειτουργική στα πλαίσια της προβληματικής των θρησκευτικών μεταφορών μεταξύ μητρόπολης και αποικίας, καθώς επιτρέπει να κριθεί πραγματικά ο τρόπος με τον οποίο το πάνθεον της μητρόπολης προ-

σαρμώζεται στο θρησκευτικό τοπίο της αποικίας: έτσι νομίζω πως εξηγείται και το γεγονός ότι ο Ηρακλής κατέχει στο πάνθεον της Θάσου μια θέση πολύ πιο σημαντική από αυτή της Πάρου, σε βαθμό που καθίσταται ένα από τα πιο ισχυρά στοιχεία της θρησκευτικής ταυτότητας της αποικίας. Στις θρησκευτικές μεταφορές κατά τον αποικισμό, το πάνθεον της μητρόπολης μπορεί έτσι να προσαρμοστεί στις τοπικές συνθήκες που προϋπήρχαν της άφιξης των αποίκων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Malkin 1986· Malkin 1987. Οι πολλές τοπικές μελέτες υπογραμμίζουν την σημασία της θρησκείας για την εγκατάσταση των αποίκων, παραδείγματος χάριν οι μελέτες πάνω στον Εύξεινο Πόντο (Ehrhardt 1988²· Tsetskhladze 1998· Tsetskhladze 2006, 2008).
2. Παραδείγματος χάριν η πληθώρα των κανονισμών που άπτονται θρησκευτικών, οικονομικών και αστικών ζητημάτων, μια όψη που προς το παρόν είναι σχεδόν απύσχα στη μητρόπολη.
3. Rouilloux 1954, 336-342· Berranger-Auserve 1992, 184-203.
4. Πάρος: *IG XII 5*, 134· Θάσος: Rouilloux 1954, 37, 7-8 · *IG XII 8*, 267· *IG XII Suppl.* 381.
5. Gruben 1982· Rubensohn 1949, 1842· Kourayos 2004, 25.
6. Μερικά παραδείγματα: *IG I 3*, 544 (Αθήνα)· *IG XII 5*, 41 (Νάξος)· *I. Magnesia 216* (Μαγνησία)· *I. Erythrai 2*, 210.
7. Rouilloux 1954, 37, 7, γρ. 5-7.
8. *IG XII Suppl.* 381.
9. *IG XII 8*, 268· *IG XII Suppl.* 358, 362.
10. *IG XII 8*, 268, γρ. 5-6: « (...) μή ἐξεῖναι δὲ ὑπὲρ τούτων μηδενὶ μήτε εἰπεῖν μήτε ἐπελθεῖν μήτε ἐπιψηφίσαι | [-----· ὅς δ' ἂν παρὰ ταῦτα εἴπηι ἢ ἐπέ]λθῃ ἢ ἐπιψηφίσῃ, τὰ τε δόξαντα ἄκυρα ἔστω καὶ χιλίους στατήρας | ὀφειλέτω ἱεροῦς τῶι Ἀπόλλωνι τῶι Πυθίωι» (ed. P. Hamon *CITh III*, 12)
11. *IG XII 8*, 267, γρ. 10-11: «ἀναγράψαι δὲ τότε τὸ ψήφισμα τοὺς θεουροὺς ἐπὶ τὸ τῆς Ἀθηναίης ἱερόν, ἴ[να] | ἂν ἀποδείξωσιν οἱ ἄρχοντες.»
12. *IG XII 8*, 267, γρ. 13-14: «ὅς δ' ἂν παρὰ ταῦτα εἴπηι ἢ ἐπέλθῃ ἢ ἐπιψηφίσῃ, τὰ τε δόξαντα ἄκυρα ἔστω κα[ὶ] χιλίους στατήρας ὀφειλέτω ἱεροῦς τῶι Ἀπόλλωνι τῶι Πυθίωι, χιλίους δὲ τῆι πόλει.»
13. *IG XII Suppl.* 380 (τελ. 5ου): Ἀθηναίης Ὀργάνης | καὶ Διὸς Τεδσεεργδ.»
14. Η μορφή Τεδσεεργός της επίκλησης δεν εξηγείται ίσως από ένα λάθος της γραφής. Μπορεί να είναι αντανάκλαση μίας τοπικής προφοράς ή μία διαλεκτική παραλλαγή. Επιπλέον, δεν συμφωνούμε με τον G. Daux που διακρίνει σε αυτόν τον Δία ένα θεό του γάμου, από τον Ησύχιο (τέλειος· τελεσιουργός ὁ Ζεύς), ως αντίστοιχο της Ἡρας Τελείας (Trippé 2011, 151-53.)
15. Rouilloux 1954, 327, 124: «[Διὸς Ὑ]περδεξίου | [Αθ]ηναίης | [Ὑπερ]δεξίης» (αρχ. ΙΙου (?)). Μπορεί να είναι ένας όρος του ιερού.
16. Kontoleon 1952, γρ. 5 (*SEG 15*, 517)
17. Rolley 1965, 447, 6 (Cf. infra). Αναφέρουμε επίσης μία αφιέρωση στον Δία Σωτήρα και Αθηνά από το ιερό της Αρτέμιδος (*BCH 105* (1981), 942) και άλλη μία στην Αθηνά Προφυλαία (Rouilloux και Dunant 1958, 404).
18. Προς το παρόν, ο Δίας Πολιεύς δεν μαρτυρείται ούτε στην Πάρο ούτε στην Θάσο.
19. Ένα παράδειγμα: στην Κω (Paul 2013, 316-21).
20. Rouilloux 1954, 228-32.
21. Hrdt. 2.44.4-5: (CUF) «Εἶδον δὲ ἐν τῇ Τύρῳ καὶ ἄλλο ἱρὸν Ἡρακλέος ἐπυνομήν ἔχοντος Θασίου εἶναι· [4] Ἀπικόμην δὲ καὶ ἐς Θάσον, ἐν τῇ εὖρον ἱρὸν Ἡρακλέος ὑπὸ Φοινίκων ἰδρυμένον, οἷ κατ' Εὐρώπης ζήτησιν ἐκπλώσαντες Θάσον ἔκτισαν· καὶ ταῦτα καὶ πέντε γενεῆσι ἀνδρῶν πρότερα ἐστὶ ἢ τὸν Ἄμφι-

- τρύωνος Ἡρακλέα ἐν τῇ Ἑλλάδι γενέσθαι. [5] Τὰ μὲν νυν ἱστορημένα δηλοῖ σαφέως παλαιὸν θεὸν Ἡρακλέα ἐόντα, καὶ δοκέουσι δέ μοι οὗτοι ὀρθότατα Ἑλλήνων ποιέειν, οἱ διὰ Ἡράκλεια ἰδρυσάμενοι ἔκτνται, καὶ τῷ μὲν ὡς ἀθανάτῳ Ὀλυμπίῳ δὲ ἐπωνυμίην θύουσι, τῷ δὲ ἐτέρῳ ὡς ἥρωι ἐναγίζουσι. »
22. Για τις διαφορετικές γνώμες, van Berchem 1967· Bergquist 1973· Rouilloux 1974· Muller-Dufeu 2016· Pitz 2016.
  23. Duchêne 1992.
  24. Grandjean και Salviat, 2000², 311-12.
  25. *IG XII Suppl.* 413.
  26. *IG XII Suppl.* 414.
  27. *IG XII Suppl.* 353· *CITh III* 45.
  28. Jameson, Jordan και Kotansky 1993: Θυσίες στους Τριτοπάτορες Α Ι. 11-12: « τᾶν μοιρᾶν τᾶν ἐνάταν κατακαίεν μίαν » (460-450). Το ρήμα ἐνατεύειν μαρτυρεῖται ἐπίσης στη Μύκονο στο θρησκευτικό ημερολόγιο που εἶχε συσταθεῖ μετὰ το συνοικισμό, στο πλαίσιο της λατρείας της Σελήνης (περίπου 200 π.Χ.) (Sokolowski 1969, I. 22-24).
  29. Ekroth 2002, 2007.
  30. Εἰδικὰ συχνὰ μέσα ἀπὸ την Ἀρτέμιδα και την Μητέρα Θεῶν (Trippé 2011, 272-77).
  31. Archil. fr. 298 (CUF) · *IG XII 5 234* (ἡ λατρεία του ἀνάγεται στις παλαιές εποχές: Apollod. *Bibl.* II V 9).
  32. *IG XII 5 290*.
  33. Berranger 1992, 192.
  34. *IG XII 8, 264, CITh III 2*: ψήφισμα πολιτείας μετὰ τα προβλήματα των τελῶν του 5ου αἰῶνα · *IG XII Suppl.* 350 (I. 1-4): « τόδε το ψήφισ|μα ἀναγράψαι [ἐς στήλας δύο λι]| [θίνα] ἐπὶ τὸ Ἡρα[κλεῖον και ἐτ]| [τέραν] ἐπὶ τὸ Πύθιον».
  35. Grandjean και Salviat, 2000², 306.
  36. Salviat 1958.
  37. Για την ἐννοια της κηδεμονικῆς θεότητας και τις προέκτασεις της, Brackertz 1976.
  38. Οι κηδεμονικῆς θεότητες ἔχουν συχνὰ μια τοπωνυμική ἐπὶκληση (π.χ. Artémis Ephésiè, Apollon Didymeus, Héra Samiè, etc...). Επιπλέον, μπορεῖ να μην εἶναι τυχαίῳ το γεγονός ὅτι ο Ἡρακλῆς μοιράζεται την ἐπὶκληση Θάσιος με τον Δία, ο οποίος εἶναι μια σημαντική θεότητα της Θάσου ἀπὸ τον 4ο αἰῶνα.
  39. Rolley 1965.
  40. Αυτό το ἐπώνυμο κατασκευάζεται συνήθως με βάση το ὄνομα του προγόνου. Σε δύο μόνο περιπτώσεις ἐμφανίζεται ἡ ἐπὶκληση Πατρώος χωρὶς το ὄνομα της ομάδας: Ἀθηνά Πατρώη και Πατρώος Δίας. Πιστεύω πως σε αυτές τις περιπτώσεις, θα πρέπει να θεωρήσουμε αυτές τις δύο θεότητες ὡς προστάτιδες ὅλων των πατριῶν, κάτι που μπορεῖ να ἐρμηνευθεῖ ὡς ἕνα ἀκόμη παράδειγμα μιας ἐκδοχῆς του ζεύγους Δία-Ἀθηνάς, σε πολιτικό ἐπίπεδο.
  41. *IG XII Suppl.* 208 (Ο Δίας ἔχει ἐπίσης την ἐπὶκληση Ἐλάστερος). Ο Α. Ματθαίου εἶχε την καλοσύνη να μου υποδείξει ὅτι υπάρχουν ἄλλες ἐπιγραφές του Δία Πατρώου στην Πάρο που δεν ἔχουν ἀκόμη δημοσιευθεῖ. Να σημειώσουμε ἐπίσης ὅτι ο Δίας Ἐλάστερος που μαρτυρεῖται μερικές φορές στην Πάρο (*IG XII 5, 1027, IG XII Suppl.* 208) μπορεῖ να εἶναι και Πατρώος στη βάση της ἐπισημάνσης του Δία Ἀλαστόρου Πατρώου στην Θάσο.
  42. Hrdt. 7.34· Hymne homérique Déméter· Archil. Fr. 296. Ἐπίσης Ornaghi 2009 (εἰδ. 80).
  43. Pausanias 10.28.3.
  44. Ἐνα παράδειγμα στις μεγαρικές ἀποικίες μελετήθηκε ἀπὸ τον Α. Robu 2009.
  45. Π.χ. στον Σελινούντα και στα Μέγαρα Ὑβλαία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bergquist, B. 1973. *Heracles on Thasos*. Acta Universitatis Upsaliensis (Boreas 5). Uppsala.
- Berranger-Auserve, D. 1992. *Recherches sur l'histoire et la prosopographie de Paros à l'époque archaïque*. Clermont-Ferrand: Faculté des lettres et sciences humaines de l'Université Blaise Pascal.
- Brackertz, U. 1976. *Zum Problem der Schutzgottheiten griechischer Städte*. FU Berlin.
- Duchêne, H. 1992. *La Stèle du Port. Fouilles du port 1. Recherches sur une nouvelle inscription thasienne. Études Thasiennes XIV*. Paris: De Boccard.
- Ehrhardt, N. 1988. *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*. Frankfurt am Main, New York: Peter Lang.
- Ekroth, G. 2002. *The Sacrificial Rituals of Greek Hero-Cults*, (Kernos Suppl. 12). Liège: Centre International d'Étude de la Religion Grecque Antique.
- . 2007. «Heroes and Hero-cult.» Στο *A companion to Greek Religion*, D. Ogden (επιμ.), 100-115. Blackwell Publishing.
- Grandjean, Y. και Fr. Salviat 2000. *Guide de Thasos². Sites et monuments 3*. Paris: De Boccard.
- Gruben, G. 1982. «Der Burgtempel A von Paros: Naxos-Paros, vierter vorläufiger Bericht.» *AA*:197-229.
- Hamon P., υπό δημοσίευση. *Corpus des Inscriptions de Thasos (CITH III)*, *Études Thasiennes XXVI*. Paris: De Boccard.
- Jameson, M. H, D. R Jordan και R. D. Kotansky. *A Lex sacra from Selinous*. Durham: Duke University.
- Kontoleon, N. M. 1952. «Νέα επιγραφαί περί του Αρχιλόχου εκ Πάρου.» *Arch Eph*:32-95.
- Kourayos, G. 2004. *Paros, Antiparos : History, Monuments, Museums*. Αθήνα: Adam Editions-Pergamos.
- Launey, M. 1944. *Le sanctuaire et le culte d'Héraclès à Thasos. Études Thasiennes I*. Paris: De Boccard.
- Malkin, I. 1986. «Apollo Archegetes and Sicily.» *ANSP* 16:959-72.
- . 1987. *Religion and Colonization in Ancient Greece*. Leyden: Brill.
- Muller-Dufeu M. 2016. «Hérodote, l'Héraclès de Thasos et les "Phéniciens." *REG* 129:237-65.
- Ornaghi, M. 2009. *La lira, la vacca e le donne insolenti : contesti di ricezione e propozione della figura e della poesia di Archiloco dall'arcaismo all'ellenismo. Minima Philologica 5*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- Paul, S. 2013. *Cultes et sanctuaires de l'île de Cos (Kernos, Suppl. 28)*. Liège: Centre International d'Étude de la Religion Grecque Antique.
- Pitz Z. 2016. «La complexité d'Héraclès, entre Hérodote et les cultes de Thasos.» *Kernos* 29:101-18.
- Pouilloux, J. 1954. *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos I, Études Thasiennes III*. Paris: De Boccard.
- . 1974. « L'Héraclès thasien.» *REA* 76:305-16.
- Pouilloux, J. και Chr. Dunant 1958. *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos II, Études Thasiennes V*. Paris : De Boccard.
- Robu A. 2009. «Le culte de Zeus Meilichios à Sélinonte et la place des groupes familiaux et pseudo-familiaux dans la colonisation mégarienne.» Στο *La norme en matière religieuse (Kernos, Suppl. 21)*, 277-91. Liège: Centre International d'Étude de la Religion Grecque Antique.
- Rolley, Cl. 1965. «Le sanctuaire des dieux *patrōoi* et le Thesmophorion de Thasos.» *BCH* 89:441-83.
- Rubensohn, O. 1949. «Paros.» *RE XVIII*:1781-1872.
- Salviat, Fr. 1958. «Une nouvelle loi thasienne.» *BCH* 82:193-267.
- Sokolowski, Fr. 1969. *Lois sacrées des cités grecques*. Paris: De Boccard.
- Trippé, N. 2011. *Cultes et épicleses en Ionie*. Αδημοσίευτη Διδ. Διατριβή, École Pratique des Hautes Études, Paris.
- Tsetschladze, G. R. 1998. «Greek Colonisation of the Black Sea Area: Stages, Models, and Native Population.» Στο *The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology*, G.R. Tsetschladze (επιμ.), 9-68. Stuttgart: F. Steiner.

Tsetschladze, G. R. 2006, 2008 (επιμ.). *Greek Colonisation: an Account of Greek Colonies and other Settlements overseas*, 2 vol. *Mnemosyne* suppl. 193. Leiden, Boston: Brill.

van Berchem, B. 1967. «Sanctuaires d'Héraclès-Melqart, contribution à l'étude de l'expansion phénicienne en Méditerranée.» *Syria* 44:88-109.

ABSTRACT

GODS AND EPICLESIS IN THE COLONIAL PROCESS: RELIGIOUS TRANSFERS BETWEEN PAROS AND THASOS

Paros, by implanting its colony of Thasos, follows the colonial model at work in Archaic Greece: the gods of the metropolis, traveling with the settlers, constitute the foundation of the newly created community and are the guarantors of the religious affiliation with the metropolis. If the Parian pantheon was broadly transferred to Thasos, the pantheonic structure of the colony nevertheless presents some differences from the metropolis. These evolutions at work in the religious transfers between the metropolis and its colony are considered here through three examples: the cults of poliade, tutelary and "patrooi" deities.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

ΘΕΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΚΛΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΠΟΙΚΙΑΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ: ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΠΑΡΟΥ ΚΑΙ ΘΑΣΟΥ

Η Πάρος, ιδρύοντας αποικία στη Θάσο, ανταποκρίνεται στο αποικιστικό μοντέλο που εφαρμόζεται στην αρχαϊκή Ελλάδα. Οι θεότητες της μητρόπολης, ταξιδεύοντας μαζί με τους αποίκους, αποτελούν θεμέλιο της κοινότητας που μόλις έχει δημιουργηθεί και εξασφαλίζουν τον θρησκευτικό δεσμό με τη μητρόπολη. Αν και το πάνθεον της Πάρου μεταφέρθηκε σε γενικές γραμμές ευρέως στη Θάσο, η πανθεονική δομή της αποικίας παρουσιάζει κάποιες διαφορές με την μητρόπολη. Αυτές οι εξελίξεις κατά τις θρησκευτικές μεταφορές μεταξύ μητρόπολης και αποικιών, εξετάζονται εδώ μέσα από τρία παραδείγματα: την λατρεία των πολιάδων, των κηδεμονικών και των πατρογονικών θεών.

ISBN: 978-960-89045-3-8